

До питання про методологічні засади дослідження політичної культури і ментальності українського народу в XIX столітті

Богдан Гавеля,
аспірант НАКККиМ

Автор статті ставить перед собою завдання вивчення політичної культури українського народу в період польського національно-визвольного руху XIX ст. У зв'язку з цим, визначаються методологічні засади дослідження феномену політичної культури і ментальності українського народу. Серед обраних методів дослідження застосовується і впроваджується до наукового обігу методика діагностики політичної культури. Відповідно, визначаються: ознаки, що виявляють сформованість політичної культури політичної еліти, суб'єктів політики, українського населення держави; критерії, за якими буде визначатися рівень сформованості політичної культури українського народу. Методологічно виправданим вважається підхід, в якому враховуються соціально-економічні, культурні та політичні аспекти життя українців у XIX ст., тобто конкретна соціальна ситуація, в яку включені учасники політичної системи.

Ключові слова: політична культура українського народу, українська ментальність, методика діагностики політичної культури, насиченість політичної думки, спрямованість до абстрактної політичної активності, політична компетентність, якість політичних рішень та дій, політична відповідальність.

The author of the article puts before itself the task to study political culture of the Ukrainian people in the period of Polish national liberation motion in XIX century (historical and cultural aspect). In connection with it, methodological principles of researching the phenomenon of political culture and mentality of the Ukrainian people are determined. Among the select methods of research of the article an author first used and inculcated in a scientific appeal method of diagnostics of political culture. An author determines signs that find out the level of political culture of political elite, subjects of policy, Ukrainian population of the state. Methodologically justified is approach, in which socio-economic, cultural and political, aspects of life of the Ukrainian people undertake in attention at XIX century, that concrete social situation which the attracted participants of the political system are in.

Keywords: political culture of the Ukrainian people, Ukrainian mentality, method of diagnostics of political culture, passivity of political idea, orientation to abstract political activity, political competence, quality of political decisions and actions, political responsibility.

Вивчення політичної культури українського народу в період польського національно-визвольного руху XIX ст. вимагає виявлення впливу політики й культури цього періоду на складові української ментальності: інтелектуальні, емоційні, вольові та інші характерні особливості людини. Це дає можливість краще зрозуміти природу політичних орієнтацій та переконань, що властиві представникам різних станів тогочасного суспільства. Відповідно, актуальним є визначення методологічних засад дослідження феномену політичної культури і ментальності українського народу.

У політологічній науці існує два найвідоміші підходи до дефініції політичної культури. Обидва визначають її через розуміння "цінності", однак трактують по-різному. Перший підхід здійснюється в рамках *структурного функціоналізму* (Т. Парсонс) [7] як загальної теорії дії, зокрема й соціальної дії, спрямованої на самоорганізацію, із заданим набором функціональних проблем (адаптації, досягнення мети, інтеграції, підтримки образу). Т. Парсонс виділяє підсистеми соціальної структури, культури, особистості, і здійснює теоретичний опис економіки, політики, права, релігії, освіти тощо. На основі цього стає можливим глибокий аналіз національних відносин, політичної культури тощо й подальший процес їхньої структурної модернізації. Другий підхід — *політико-культурний* (Г. Алмонд, С. Верба) [1, 6], суть якого полягає в його психологічній спрямованості, коли у центр наукових досліджень поставлено людину з її турботами, інтересами, емоціями, стереотипами, міфами тощо.

Політична культура містить у собі знання про політику, оцінку політичних явищ та діяльності влади, визнані в суспільстві зразки політичної поведінки, що закріплені у його звичаях, традиціях, політичному досвіді. Вивчення політичної культури дає можливість зрозуміти одну з найважливіших її функцій — прогностичну, що виявляється в її впливі на динаміку політичного життя. Політична культура надає певне спрямування політичному процесу, впливає на формування і діяльність політичних інститутів, зумовлює поведінку різноманітних соціальних груп і є найважливішою частиною соціального клімату, що сприяє виникненню і сприйманню нового в суспільстві. Її нормативно-регулююча функція спрямована на забезпечення налагодженого і стабільного функціонування політичної системи. Політична нормативність включає людину в сферу прийнятої для певного режиму влади політичної поведінки.

Автор статті вважає методологічно виправданим підхід, у якому враховуються соціально-економічні, культурні та політичні аспекти життя українців у XIX ст., на основі їхнього об'єктивного історичного аналізу. Саме ці фактори є визначальними в спрямованості індивідуальних позицій та орієнтацій учасників політичної системи. У статті застосовується і впроваджується до наукового обігу методика діагностики політичної культури з урахуванням її основних функцій. За основу беруться ті ознаки, на базі яких визначатиметься сформованість політичної культури політичної еліти, а також суб'єктів політики, громадян держави.

Прийнято виділяти такі функції політичної культури: гуманістична або людино-творча, що впливає на розвиток суспільно-політичного потенціалу людини; пізнавальна (гносеологічна) — пізнання і самопізнання політичного життя суспільства; інформаційна — трансляція соціального

досвіду, яка забезпечує зв'язок політичних досягнень поколінь усіх часів; комунікативна — передавання зразків поведінки і політичного спілкування, що забезпечує адекватність взаєморозуміння, результат чого — високий рівень політичної культури; ціннісно-орієнтаційна — визначення певної системи координат політичних і життєвих цінностей, в яких існує і на які орієнтується людина; нормативно-регулююча (управлінська) — політична культура є засобом соціального контролю за поведінкою людини.

Складовими політичної культури є: політична компетентність; відповідальність за політичні рішення; відчуття історичного, культурного та політичного пульсу часу; бажання працювати на користь суспільства; спрямованість на розбудову, зміцнення, і захист незалежності та економічних інтересів держави; енергійність, моральна доцільність політичних дій; реалізація інтелектуального та творчого потенціалу на благо українського суспільства; результативність розв'язання проблем політичного життя народу України; небайдуже ставлення до того, що відбувається навколо, прагнення покращити життя своїх співвітчизників; пошук мирних шляхів зміни політичного режиму за умов його деспотизму або низької ефективності; вміння аргументовано доводити й відстоювати власну думку; уникання спекулятивної аргументації з метою маніпуляції свідомістю суб'єктів політики, громадян держави; ствердження національних цінностей політичної культури; толерантне ставлення до представників інших політичних партій, організацій, об'єднань та рухів; міжнародна взаємодія з представниками прогресивної культурної та політичної думки тощо.

Відповідно, виявляються три рівні політичної культури представників українського народу: низький, середній та високий. *Рівень сформованості політичної культури українського народу визначається автором статті за такими критеріями:*

1) за характером спрямованості політичної еліти, суб'єктів політики, що обумовлено об'єктивними факторами (соціально-економічними, культурними та політичними умовами життя);

2) за ступенем сформованості індивідуальних позицій та орієнтацій учасників політичної системи;

3) за характером активності розвитку політичної культури в загальному просторі політичного життя українського народу (включаючи міжнародну співпрацю, взаємовплив різних політичних культур), що спрямовані на реалізацію суб'єктивних передумов діяльності (мети, напрямів, бажань, орієнтирів).

Використання *методу самоспостереження*, що базується на виявленні оцінок і суджень історичних суб'єктів аналізованого періоду про власні почуття, характер, волю тощо, ускладнюється тим фактом, що їхні міркування й уявлення про своє ставлення до політичних об'єктів, опис та оцінка власного переживання певних подій і фактів політичного життя суспільства були здійснені ними в минулому (і збереглися в їхньому листуванні, мемуарах тощо), тому-то й вимагають сучасної інтерпретації шляхом найдостовірнішого відтворення умов життя тогочасного суспільства. Застосування названих методів дасть автору статті змогу визначити історико-культурологічні засади формування такого поняття, як політична культура українського народу.

У XIX ст. українці були найчисленнішою етнічною групою в Європі, що не мала своєї державності. Ще в XVIII ст. російський царат свідомо й цілеспрямовано знищив одне з найцінніших завоювань українського народу — його національну державу. Тоді ж виникло багато різних політичних течій і напрямів, які втілювали собою складну гаму суспільно-політичних відносин, різноманітних інтересів і потреб, політичних намірів та прагнень. У своїх ідеях ці

течії й напрями відображали суть класової боротьби, національних і релігійних відносин, боротьбу за власну державу.

У праці французького історика Д. Бовуа¹ "Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831—1863)" не лише розкривається політика царату в національному питанні, а й аналізується вплив вищих станів суспільства на формування свідомості широких верств польського та українського населення в XIX ст. [4]. Вважаємо, що такий підхід методологічно виправданий, а тому доцільним є дослідження особливостей формування політичної культури українського народу з урахуванням *станового характеру українського суспільства XIX ст.*

Рівень сформованості політичної культури залежить від конкретної соціальної ситуації, в яку включені учасники політичної системи. Тому особливо важливого значення набуває взаєморозуміння між більшістю громадян щодо їхнього ставлення до такого політичного об'єкта, як держава, до гілок влади. Тут необхідна підтримка політичної еліти (тих, ким приймаються політичні рішення) з боку зовнішнього оточення. На основі спільних політичних поглядів можуть утворюватися різні об'єднання (політичні партії, організації, рухи тощо). Це надає їхнім учасникам можливість разом з однодумцями, активними діячами політичного процесу значно повніше реалізувати свій інтелектуальний і творчий потенціал, здобутий культурно-політичний досвід.

Фундамент для розвитку основних рис ментальності українців заклало їхнє основне заняття — хліборобство та умови сільського життя. Основу сільського господарства на той час становили поміщицькі латифундії. Поміщики змушені були пристосовуватися до потреб ринку, здійснюючи спеціалізацію власного господарства, удосконалюючи технічні засоби виробництва. Поміщицьке господарство дедалі більше набувало товарного характеру. Однак, у загальноросійському масштабі промисловість України була, насамперед, обробною. Умови соціально-економічного життя українського народу в 30—40-х роках XIX ст. визначилися народженням нового класу — промислових та фабрично-заводських робітників, політична культура яких опинилася поза увагою українських істориків.

В аспекті вивчення політичної культури українського народу XIX ст. заслуговує на увагу думка Г. Ващенка: "Становище недержавного народу не могло стимулювати ініціативи в постановці нових проблем ні в галузі теоретичній, ні в галузі практичній, а особливо — у галузі політичного й суспільного життя, бо останнє йшло шляхами, накресленими провідниками панівної нації. Звідси деяка *пасивність думки, нахил розглядати все, особливо соціальне та політичне життя, у світлі теорій, розбудованих панівною нацією*" [2, с. 118].

У монографії О. Донченко та Ю. Романенка "Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення)" зазначається, що українська психокультура з її розвиненим емоційно-етичним началом не сприймає стрімких змін, і є носієм поміркованого традиціоналізму та консерватизму чуттєвості. Автори наголошують на тому, що в українців традиційно переважає тенденція до відтворення, або репродуктивності, яка майже всюди корелює із консервативно-збережувальним, охоронним впливом: опікою, турботою, езекутивною тоталітар-

¹ Даніель Бовуа (фр. Daniel Beauvois) (нар. 9 травня 1938 у Північній Франції) — французький історик, публіцист, перекладач, професор Сорбони, голова Французької асоціації українських студій, фахівець з історії України і Польщі, іноземний член Польської АН, член Міжнародної Слов'янської АН у Києві.

ністю (цілісним і всеохоплюючим, але водночас недиференційованим ставленням до світу) [5, с. 227]. О. Донченко та Ю. Романенко також зазначають, що антидержавність у зовнішньому аспекті пов'язана з політичним інфантилізмом правлячої страти українського соціуму [5, с. 226]. Вони підкреслюють, що екзекутивність ніколи не зрозуміє "абстрактної" політичної активності, оскільки політичний простір не є чимось індивідним, тут немає наочної партикулярної конкретики. А саме це, на думку О. Донченко та Ю. Романенка, є особливістю політичної культури українства [5, с. 233, 234].

Враховуючи особливості української ментальності, можна припустити, що в XIX ст. політична культура українського народу формувалася, говорячи сучасною мовою, на основі екзекутивної психокультури, що корелює з репродуктивно-відтворювальним та розвиненим емоційно-етичним началом.

На думку автора статті, виявити достовірність або помилковість попереднього припущення можна на основі культурно-історичного опису характеристик аристократії, духовенства, дворянства та чиновників як найвищих станів українського суспільства. Безперечно, це уможливить найдостовірніше описання політичної культури правлячої страти українського соціуму в XIX ст., виявлення архетипів (праобразів, першоознак) ментальності сучасної політичної еліти. Найкраще репрезентують політичну думку українського народу селянство, промислові та фабрично-заводські робітники. Тому-то дослідження ознак політичної культури представників найширших верств українського населення, стане предметом дослідження у подальших публікаціях.

Попри досить складні соціально-економічні, культурні та політичні умови життя українського народу, можна з упевненістю сказати, що, безперечно, йому притаманне самостійне, творче начало, яке було яскравою характерис-

тикою найпрогресивніших українських політичних діячів і просвітників XIX ст. Про це також свідчить вся тогочасна українська культура. Тому важливим є вивчення витоків історичних, національних і соціально-політичних поглядів видатних діячів української культури, котрі вплинули на розвиток політичної культури українського народу у XIX ст. та у наступних століттях. Цьому й буде присвячено окрему публікацію.

Список використаної літератури

1. Алмонд Г. Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций : в 5 т. / Г. Алмонд. — М., 2000.
2. Ващенко Г. Твори. Т. 4 : Праці з педагогіки та психології / Григорій Ващенко. — К. : Школяр : Фада, 2000. — 416 с.
3. Гелей С. Д. Політологія : навч. посіб. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. — К. : Т-во "Знання" : КОО, 2004. — 645 с.
4. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор: польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831—1863) / Даніель Бовуа ; Зоя Борисюк (пер.). — К. : ІНТЕЛ, 1996. — 415 с.
5. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика : (глибинні регулятиви психополіт. повсякдення) : монографія / Олена Андріївна Донченко, Юрій Вікторович Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.
6. Політологія. Навчально-методичний комплекс : підручник / за ред. Кирилока Ф. М. — Вид. 2-ге, переробл. та доповн. — К. : Центр навч. л-ри, 2005. — 704 с.
7. Парсонс Т. О структуре социального действия / Толкотт Парсонс ; под общ. ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. — Изд. 2-е. — М. : Акад. проект, 2002. — 877, [2] с.
8. Рудакевич О. М. Політичне відродження українського народу / О. М. Рудакевич, М. С. Гутор. — К. : [б. в.] ; Тернопіль : Поліграфіст, 1996. — 52 с.
9. Цимбалістий Б. Політична культура українців / Богдан Цимбалістий // Сучасність. — 1994. — № 3. — С. 94—105 ; № 4. — С. 77—90.